SOCIAL MENTALITY AND RESEARCHER THINKERS JOURNAL Doı: http://dx.doi.org/10.31576/smryj.705
REVIEW ARTICLE SmartJournal 2020; 6(38): 2324-2340
Arrival : 06/11/2020
Published : 15/12/2020

AHMET RIZA POZİTİVİZMİNİN CUMHURİYET DÖNEMİ POLİTİKALARINA ETKİ EDEN YÖNLERİ [1]

The Aspects Of Ahmet Riza Positivism That Affect The Republician Policies

Reference: Çiftçi, A. (2020). **"Ahmet Rıza Pozitivizminin Cumhuriyet Dönemi Politikalarına Etki Eden Yönleri"**, International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, (Issn:2630-631X) 6(38): 2324-2340.

Doç. Dr. Ali ÇİFTÇİ
Amasya Üniversitesi, Merzifon İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi-SBKY Amasya\Türkiye.
ORCİD ID: 0000-0002-1273-4867

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önemli ideologlarından birisi olan Ahmet Rıza'nın pozitivist düşüncelerinin Cumhuriyet sonrasına olan etkilerini belirlemeye çalışmaktır. Çalışmada önce Genç Osmanlılar Hareketi'nin siyasal düşünceleri ve etkileri ele alınmıştır. Ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti içindeki düşünce ayrışmalarına değinilmiştir. Sonra bu ayrışmada Ahmet Rıza'nın siyasal ve felsefî çizgisi tanımlanmıştır. Ahmet Rıza'yı en çok etkileyen akımlardan olan pozitivizm akımı ve Ahmet Rıza'nın pozitivistliği hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra pozitivizmin Türkiye'ye girişi irdelenmiştir. Çalışmanın sonraki kısımlarında pozitivist Ahmet Rıza düşüncesinin Cumhuriyet dönemindeki etkileri örneklerle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Burada Atatürk'ün ve kurucu isimlerden bazılarının sözleri ve somut icraatları esas alınmıştır. Eğitim, bilim, ordu, iktisat, kalkınma, din gibi alanlardaki icraatlar ve sözler seçilmiştir. Ahmet Rıza'nın bazı siyasal ve felsefî görüşlerinin Cumhuriyet döneminde hayli etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Bunlar arasında seçkincilik, pozitivizm, millîcilik, merkeziyetçilik, ordunun ağırlığı sayılabilir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Rıza, Atatürk, Pozitivizm, Seçkincilik, İttihat ve Terakki

ABSTRACT

The purpose of this study is to determine the effects of Ahmet Rıza's positivist thoughts, one of the important ideologists of the Committee of Union and Progress, on the post-Republic period. In this study, firstly, the political thoughts and effects of the Young Ottomans Movement were discussed. Afterwards, the differences of thought within the Committee of Union and Progress were discussed. Then, in this separation, Ahmet Rıza's political and philosophical line was defined. Information was given about the positivism movement that most influenced Ahmet Rıza and the positivism of Ahmet Rıza. Then positivism entry to Turkey was discussed. In the later parts of the study, the effects of Ahmet Rıza's thought in the Republic period are tried to be revealed with examples. Here, the words and concrete actions of Atatürk and some of the founding names are taken as basis. Actions and words in fields such as education, science, military, economics, development and religion were selected. It was concluded that some of Ahmet Rıza's political and philosophical views were highly influential in the Republic period. Among these are elitism, positivism, nationalism, centralism, and the weight of the military.

Key Words: Ahmet Rıza, Atatürk, Positivism, Elitism, Committee of Union and Progress,

1.GİRİŞ

Dünya tarihinde medeniyetlerin yükselişi ve gerileyişi bilim tarihçileri ve siyasî tarihçiler açısından ilginç bir araştırma konusudur. Eski Mısır Medeniyeti, Hint Medeniyeti, felsefî düşüncenin yüksek düzeyde geliştiği Eski Yunan Medeniyeti, Milâdî 7. Yüzyılda, Arap Yarımadası'nda İslâmiyet'in zuhur etmesinden sonra gelişen ve yaklaşık 16. Yüzyıla kadar üstünlüğünü sürdüren İslâm Medeniyeti, Avrupa'da 14. Yüzyılda Rönesans ile başlayıp 16. Yüzyılda Reform Hareketi ile devam eden ve 18. Yüzyılda Aydınlanma Hareketi, 19. Yüzyılda Sanayi Devrimi ile tamamlanan gelişmeler sonucunda oluşan modern Batı Medeniyeti birbirini izleyen medeniyetlerdir.

Batı Medeniyeti İslâm Medeniyeti'ni izlemiştir. İslâm Medeniyeti'nin son temsilcisi Osmanlı Devleti'dir. Osmanlı Devleti, 19. Yüzyıla gelindiğinde askerî, siyasî ve ekonomik olarak büyük bir gerileme içindeydi. Bu geriliğe karşı her alanda 'bu devlet nasıl kurtulur?' sorusuyla formüle edilen çare arayışları gündeme gelirken bilimsel düşünce alanında da arayışlar başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin geri kalmışlığına çare arayışları içinde 1865'te kurulan bir inkılap cemiyeti olan (Okutan ve Tekin, 2011: 29) Yeni Osmanlılar Cemiyeti ve 1889'da İttihad-ı Osmanî Cemiyeti olarak hareket başlatan Jön Türklerin (Genç Türkler) yeri önemle belirtilmelidir. Savaş kayıpları yüzünden askerî alanda başlayan resmî arayışlar çerçevesinde 18. Yüzyılda Fransa ve diğer bazı

[1]Bu makale, 22-24 Kasım 2019'da Gaziantep'te düzenlenen '3rd International Zeugma Conference On Scientific Researches'te sunulan bildirinin geliştirilmiş hâlidir.

©Copyright 2020 by Social Mentality And Researcher Thinkers Journal

Avrupa ülkelerinin somut örgütlenmelerinin incelendiği pratiklerden sonra 19. Yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'daki düşünce akımlarının da Osmanlı Devleti aydınlarını etkilediğini belirtmek gerekir. Söz konusu aydınların çoğu Avrupa'da eğitim almış olan ve Paris, Cenevre gibi Avrupa şehirlerinde uzun süre bulunmuş olan aydınlardır.

Namık Kemal, Ziya Paşa, Şinasi, Ali Suavi gibi Yeni (Genç) Osmanlılar Cemiyeti mensupları Fransız Devrimi'ni ve Batıda revaçta olan siyasal kavram ve teorileri incelemiş aydınlardı. Bunlar hürriyet, adalet, eşitlik istiyor ama devletin siyasî sorunlarının çözümüne genel olarak İslâmî çerçevede yaklaşıyorlardı. Sultan Abdülaziz saltanatı zamanında başlayan mücadelelerinde daha çok otoriter yönetim sergileyen Âli Paşayı hedefe koymuşlardır. İdeolojileri ağırlıklı olarak Osmanlıcılık-İslâmcılık idi. Avrupa'dan öğrenmiş oldukları toplum sözleşmesi, meclis, parlamento vb. siyasî kavramların İslâm düşüncesindeki karşılıklarını gündeme getiriyorlardı. Zira İslâm siyasî düşüncesini ve temel kavramlarını da bilmekteydiler. İngiliz düşüncesine ve siyasetine yakın duran Mithat Paşa da meşrutiyet yönetimine geçilmesi mücadelesinde Genç Osmanlılarla birlikte hareket etmiştir.

Genç Osmanlılar, devleti kurtarmak için Avrupa'daki meşrutî yönetim tarzını istemekle birlikte Osmanlı Devleti'nin kendine özgü bir modelde gelişmesini gerekli görüyorlardı. Meşvereti, parlamentoyu, güçler ayrılığını savunuyorlar ama Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ne müdahalesine tepki gösteriyorlardı. Hattâ Osmanlı devlet yönetiminin bu müdahalelere karşı pasif kaldığını düşünüyorlardı (Yetkin, 2009: 715). Şinasi örneğinde görüldüğü gibi bazıları Tanzimat Fermanı'nı överken çoğu Avrupa ülkelerine tepki olarak Fermana ve uygulamalarına ağır eleştiriler yapmışlardır.

Yeni Osmanlıların mücadelesini, Ali Suavi yönetimindeki *Muhbir* ile Namık Kemal ve Ziya Paşanın yönetimindeki *Hürriyet* gazeteleri desteklemiştir. Kısmen destek gördükleri toplumsal gruplar ise bürokrasi, ilmiye sınıfı ve ordudur. Ancak faaliyetlerinin malî yönü çok önemliydi ve bunu bir padişah fermanı ile Mısır Valiliği hakkını kaybetmesinden dolayı Abdülaziz'e düşman kesilen Mustafa Fazıl Paşa karşılamayı taahhüt etmişti (Kuran, 1959: 69, 75).

Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi devlet ve toplumun sorunlarına genelde İslâmî düşüncelerle çözüm getirmeye çalışmışlardır. Yeni Osmanlılar içinde ayrıksı konumu bulunan ve entelektüel yönü dikkat çeken Şinasi ise pozitivizmden hayli etkilenmiş, Batılı fikir ve değerleri savunmasıyla dikkat çeken bir aydındır. Ali Suavi ise ağırlıklı olarak İslâmî düşüncelere sahip olup Türkçülük yönünde düşünceler de geliştirmiştir.

Yeni Osmanlılar içinde Namık Kemal'in siyasî düşünce yapısına bakıldığında belirtilmesi gereken önemli bir özelliği İslâmî ve Batılı siyaset kavramları arasında sentez yapmaya çalışmış olmasıdır (Mardin, 2015: 319). Namık Kemal, vatan, millet ve hürriyet kavramlarını işleyen gazeteci bir aydındı. Vatan olarak bütün Müslümanların yaşadığı coğrafyayı kabul etmiştir. Millet kavramı da onda çoğunlukla ümmet ve Osmanlı toplumu ile eş anlamdadır ve devlet bütünlüğünü koruma güdüsüyle ele alınmaktadır. Çok önemsediği hürriyeti bireysel anlamda ele almıştır. Namık Kemal, Osmanlı Devleti'nde uygulanagelen biatı toplum sözleşmesine benzetmiştir. Mutlakiyete karşı çıkarak Padişahın yetkilerini sınırlandıracak bir parlamentonun (Meşveret Meclisi) gerekliliğini savunur. Cumhuriyet ise Namık Kemal'e göre Osmanlı için uygun değildir. Cumhuriyet, milleti bir müstebitin elinden alıp 5-10 müstebitin eline vermek anlamına gelir (Yetkin, 2009: 728). Namık Kemal, Montesquieu'den etkilenerek güçler ayrılığını da savunmuştur. Ona göre yasamayı yürütmeden (hükümetten) almak, bir Meclise vermek gerekir (Yetkin, 2009: 729). Namık Kemal, Rousseau'nun egemenlik anlayışını incelemiş ama onun genel irade yaklaşımını kabul etmeden egemenlik hakkının halkta bulunduğunu ama halk bu hakkı doğrudan kullanamayacağı için vekalet yoluyla yöneticilerin bu egemenlik hakkını kullanacağını savunmuştur. Düşüncelerinde sosyo-ekonomik çözümlemelere, iktisadî dengesizliklere ve sömürü ilişkilerine yer vermeyen Namık Kemal Tanzimat Fermanı'nın gayrimüslimlere ayrıcalık sağlayacak tarzda anlaşılmasını ve uygulanmasını eleştirmektedir. Vatan, hürriyet, millet kavramları gerçekte kastettiğinden farklı

anlaşılmış olmakla birlikte Namık Kemal, düşünceleriyle hem kendi kuşağını hem de kendisinden sonraki kuşağı çokça etkilemiştir.

Ziya Paşa, Tanzimat Fermanı'nın ilanına karşı çıkmayıp uygulamalarını eleştiren bir aydındır. Ferman ile can, mal, ırz güvenliğinin sağlanmasının olumlu olduğunu ancak bununla birlikte birçok fenalığın da baş gösterdiğini düşünmektedir. Fenalıkların başında Şeriat'in bir yana bırakılarak bilip bilmez kişilerin kurallar, yasalar koymaya kalkması, birinin yaptığını diğerinin bozması gelmektedir. Ziya Paşanın bir diğer şikâyet konusu, Tanzimat'tan sonra yabancı devlet görevlilerinin Osmanlı devlet işlerine karışmalarıdır (Yetkin, 2009: 716). Bu iş öylesine çığırından çıkmıştır ki Osmanlı vatandaşı olan Rum ve Ermeni tercümanlar bile yabancı devletlerle iş birliği içinde devletin işlerine karışır olmuşlardır (Yetkin, 2007: 578). Ekonomik ve kültürel olarak da Batının etkisine girilmesini eleştiren Ziya Paşa, toplumsal, ekonomik değerlerimizi ve özgüvenimizi yitirmeye başladığımızdan şikâyet etmektedir. Ziya Paşanın dikkat çeken bir yanı da anayasalı bir yönetime taraftar olmakla birlikte açıkça belirtmese de cumhuriyet yönetimini ideal olarak görmesidir (Yetkin, 2009: 721).

Şinasi, akıl üzerine kurulduğunu belirttiği Batı Medeniyeti'ni bir amaç olarak benimseyen bir aydındır. Şinasi, sadece Batı değerlerini öven bir aydın olarak değil reformcu bir aydın zümresinin öncüsü-sözcüsü olarak görülmektedir (Mardin, 2015: 286). Kendisi o derecede Batıcıdır ki Fransız işgaline direnen Müslüman Cezayirlilerin eylemlerine "fesad" diyebilmekte, Müslüman halkların direnişini, uygarlaşmaya, ilerlemeye karşı çıkmak olarak değerlendirebilmektedir (Yetkin, 2009: 709-710). Batıyı öven Şinasi'ye göre Osmanlı Devleti'nde ise taassup vardı ve Mustafa Reşit Paşa Tanzimat Fermanı ile bu engeli aşmıştır (Yetkin, 2009: 705). Şinasi, "medeniyet resulü" diye nitelediği Mustafa Reşit Paşaya aşırı övgüler düzmektedir. Tanzimat Fermanı'nın ilanı, bilindiği gibi Pozitivizm'in kurucusu Auguste Comte tarafından da büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Comte, Fermanın ilanından sonra bunun mimarı Mustafa Reşit Paşa'ya 1853 tarihinde bir mektup yazmış ve tüm insanlığı kucaklayacağını ileri sürdüğü "pozitif din" olan pozitivizm için çağrıda bulunmuştur (Yetkin, 2009: 771). Comte, mektubunda Tanzimat'ın Doğu ve Batı uygarlıklarının bir bileşimi olması tavsiyesinde de bulunmuştur (Berkes, 1978: 256).

Ali Suavi, Mayıs 1878'de 2. Abdülhamit'e karşı düzenlenen ve tarihe Çırağan Vak'ası olarak geçen darbenin planlayıcısıdır. Eylemci yönüyle öne çıkan ve geçimsiz olarak nitelenen Ali Suavi bir süre sonra gruptan ayrı hareket etmiştir. *Muhbir* gazetesinde yazdığı şiddetli yazıları herkesin dikkatini çekmiştir (Kuran, 1959: 139). İslâmî ve Türkçü fikirleri savunan Suavi, cumhuriyete karşı olup Osmanlı Devleti'ne en uygun yönetimin padişahlık olduğunu kabul etmektedir. Ali Suavi'ye göre din ile siyaset ayrılmaz, siyaset İslâm Şeriati'dir. Ona göre, Osmanlı Devleti Şeriat'i terk ettiği için çökmüştür. Kendisi, zalim iktidarlara karşı direnme ve devrim hakkını açıkça savunmakta, bunu Şeriat'e dayandırmaktadır (Yetkin, 2009: 758). Namık Kemal gibi o da Meşveret Meclisi'nden yanadır. Ayrıcalıklar Fermanı dediği Islahat Fermanı ile gayrimüslimlere ayrıcalık verilmesine karşı çıkmıştır.

Genel olarak değerlendirildiğinde Genç Osmanlıların monarşiyi tam olarak sorgulayıp reddetmedikleri görülmektedir. Onların işlediği temel düşünce Osmanlı Devleti'ne kurallı, anayasalı, meşrutî bir yönetim gelmesidir, mücadeleleri buna yöneliktir (Yetkin, 2009: 699). Türk siyasî tarihini sınıfsal çözümlemelerle açıklamaya çalışan Timur, Genç Osmanlılar hareketinin sınıfsal olarak bir küçük burjuva hareketi olduğunu ve bunların Batı ideolojisinin bilim ve teknolojisi ile feodal İslâm ideolojisini uzlaştırmaya çalıştıklarını kaydetmektedir (Timur, 1997: 103).

1876'da 2. Meşrutiyet'in ilanını sağlayan Yeni Osmanlılar hareketinden sonra 2. Abdülhamit döneminin ilerleyen yıllarında Askerî Tıbbiye'de gizli bir cemiyet kuruldu ve siyasal faaliyetlerde bulunmaya başladı. 1889 yılında İttihad-ı Osmanî Cemiyeti (İOC) olarak kurulan (Yücel, 2006: 5) ve daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dönüşen bu harekete genel olarak Jön Türkler ya da Genç Türkler denilmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Genç Osmanlıların birikiminden yararlanmış ama ondan farklı bir hareket başlatmıştır. Hareketin mensupları arasında da düşünsel

olarak birbirinden hayli farklı kişiler bulunmaktaydı. Parla'nın da ifade ettiği gibi Genç Türk düşüncesi yekpare ya da türdeş değil eklektik bir düşünce idi (Parla, 2009: 56). İOC mensupları arasında Osmanlıcı, İslâmcı, liberal, merkeziyetçi, adem-i merkeziyetçi olmak üzere çok çeşitli görüşleri savunanlar bulunmaktaydı. Jön Türklerin en büyük ortak siyasî hedefleri, müstebitlikle suçladıkları 2. Abdülhamit yönetimine son vererek anayasaya dayalı bir yönetime geçilmesini sağlamaktı. Jön Türkler arasındaki fikir ayrılıkları 1902 yılında Paris'te düzenlenen 1. Jön Türk Kongresi'nde net olarak ortaya çıkmıştır (Mardin, 2012: 162, 176, 286). Söz konusu Kongrede Osmanlı Devleti'nin sorunları karşısında ve Sultan Abdülhamit'e karşı nasıl bir yol izleneceği konusunda iki ana akım baş göstermiştir. Bunlardan birisi Ahmet Rıza'nın etrafında kümelenenlerin savunduğu yönetimde merkeziyetçi, dış müdahalelere karşı millîci çizgidir. Bu grupta yer alanlar emperyalizme karşı çıkıyorlar ve Osmanlı Devleti'ne bir dış müdahaleyi istemiyorlardı. Bunlar adem-i müdahaleci olarak adlandırılmaktadır. Prens Sabahattin ve diğerleri ise müdahaleci görüşe yakındı. Sabahattin Grubu aynı zamanda adem-i merkeziyetçi, bireyci, liberal çizgideydi. Kongre sırasında Ermeni delegelerle ortak hareket eden Sabahattin Grubu çok taraftar toplamış, Ahmet Rıza Grubu azınlıkta kalmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin milliyetçilik akımlarının etkisinde dağılmaya yüz tuttuğu son yıllarında Türk unsuru arasında adem-i merkeziyetçi değil merkeziyetçi ve millîci görüşler rağbet görmüştür. Bu gelişmeler, 1923'te merkeziyetçi ve millî bir devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.

Siyasal alanda yaşanan gelişmelerin yanı sıra Osmanlı toplumunun son döneminde felsefî ve bilimsel düşünce alanında da önemli gelişmeler yaşanmaktaydı. Osmanlı toplumunda 19. Yüzyılın ikinci yarısından başlayarak pozitivist felsefe ve bilim anlayışının yükselişe geçtiği görülmektedir. Timur'un, burjuva çıkarlarını savunan ideolojilerden birisi olarak değerlendirdiği Pozitivizm, Genç Osmanlılar hareketiyle başlayıp İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) çizgisini takip eden süreçte özellikle önem kazanmıştır. Bu ideoloji, Jön Türklerden itibaren Osmanlı aydınlarını etkilemiş ve Türk Devrimine de temel teşkil etmiştir (Timur, 1997: 103-104, 101).

2. JÖN TÜRKLER İÇERİSİNDE AHMET RIZA'NIN DÜŞÜNCELERİNİN BİLLURLAŞMASI

Sultan Abdülhamit'e karşı mücadelede ortak amaca sahip olan Jön Türklerin önemli bir kolu olan İTC, Osmanlı Devleti'nin modernleşmesini sağlayan önemli bir siyasal harekettir. Bu hareketin mensupları ideolojik ve felsefî olarak çok sayıda Alman ve Fransız düşünüründen beslenmişlerdir. İTC'liler Osmanlı Türkiye'sindeki toplumsal ve siyasal tartışmalara bu ülkelerin düşünürlerinin tezleriyle çözüm üretmeye çalışmışlardır. İTC'nin başlattığı toplumsal ve siyasal değişme ve modernleşme hareketi Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC) üzerinden Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP) intikal etmiştir. Cumhuriyet dönemi modernleşmesini bir tek parti iktidarı gücüyle CHP sağlamıştır. İTC ile CHP arasında zihinsel, fikrî, hatta belli ölçüde organik bir devamlılık bulunduğu söylenebilir. Her ne kadar CHP, 1926 yılında İstiklal Mahkemesi'nde İTC'lilerin idamıyla İTC geleneğinden tamamen koptuğunu ileri sürse de ideolojik devamlılığın belli bir düzeyde sürdüğü kabul edilmelidir (Hanioğlu, 2009: 280). İttihat ve Terakki'nin düşünce çizgisinin şekillenmesini sağlayan aktörlerin en önemlilerinden birisi ise örgütün Paris kolunun başı olan Ahmet Rıza'dır.

Ahmet Rıza Bey, İTC'nin yurtdışı örgütlenmesinde önemli isimlerdendir ve örgütün "İttihat ve Terakki" ismini almasında belirleyici rol oynamıştır (Ahmed Rıza, 1988: 23). Ahmet Rıza, İTC'ye verilen isimde, mensubu olduğu pozitivist doktrinin etkisini göstermiş ve Auguste Comte'a ait olup pozitivizmin önemli düsturlarından olan iki kavramı, "Ordre et Progrès" (Düzen ve İlerleme) adını önermiştir. Sonuçta Cemiyet üyeleri arasında "Union et Progrès" (Birlik ve İlerleme) adı üzerinde anlaşma sağlanmıştır (Kuran, 1959: 156; Yücel, 2020: 42).

1859-1930 yılları arasında yaşamış olan Ahmet Rıza sadece isim babası olmakla kalmamış aynı zamanda 2. Meşrutiyet ilanına kadar düşünceleriyle de örgütte çok etkili olmuştur. Osmanlı bürokrasi sınıfına mensup bir aileden gelen Ahmet Rıza, Galatasaray Mekteb-i Sultanî'sini (Galatasaray Lisesi) bitirdikten sonra bir süre Osmanlı modernleşmesinin önemli kurumlarından

olan Tercüme Odası'nda çalışmıştır. Anadolu köylüsünün sefaletinin tarımı bilmemekten geldiğini düşünerek 1884'te Paris'e yüksek ziraat öğrenimi görmek için gitmiştir. Dönüşte Bursa'da bir süre memuriyetlerde bulunmuştur. Bursa'da iken *Nilüfer* gazetesinde yazılar yazıyor, resmî günlerde 2. Abdülhamit'e övgüler düzüyordu (Kuran, 1959: 155). Bursa'da Ziraat ve Maarif Müdürlüğü yapan Ahmet Rıza, memuriyeti bırakarak 1889'da tekrar Paris'e gitmiş, burada fikrî ve siyasî çalışmalara girişmiştir. Ahmet Rıza bu dönemde Paris'te milletlerin ilerlemelerinin ve geri kalmalarının nedenlerini incelemeye başlamıştır (Berkes, 1978: 386). Ahmet Rıza, kendisine Bursa'da verilen memuriyetleri bırakma sebebini ilmî çalışmalara yönelmekle açıklamaktadır. Diğer milletlerin ilerlemesine karşılık Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu bu geri durumdan kurtarmak için sanayi ve ziraatin gerekliliğini millete anlatmak amacıyla eğitimden ve aklî ilimlerden başka çare olmadığına tamamen kanaat getirdiğini ifade etmektedir (Korlaelçi, 2018: 186). Ahmet Rıza sanata, sanayiye önem verilmesini ister. Osmanlı Devleti'nin her şeyi dışarıdan almasını eleştirir. Devlet, borcunun faizini bile ödeyemiyor der. Devletin yalnızca dinle yönetilmesinin onun bekasını sağlamaya yetmeyeceğini ifade eder (Korlaelçi, 2018: 185).

Eğitim ona göre, bireye toplum içindeki görevlerinin nelerden ibaret olduğunu gösterecek bir araçtır (Mardin, 2012: 186). Medenî ilerlemenin esasının maarif olduğunu düşünmektedir (Korlaelçi, 2018: 184). Yükseköğrenimini ziraat alanında yapmış olması da bir tarım toplumu olan Türkiye'nin kalkınmasına ilişkin görüş ve projeler geliştirmesine yardımcı olmuştur.

Ahmet Rıza, Paris'teyken 1893'ten itibaren Padişaha ıslahat önerilerinde bulunan mektup ve lâyihalar göndermiştir. Bir süre sonra Sultan Abdülhamit onun yayınlarından rahatsız olmaya başlayınca ülkeye dönmesini sağlamaya çalıştı. Yayınlarını durdurması için para teklif etti, ancak Ahmet Rıza bu teklifleri kabul etmeyerek yayınlarına devam etti (Mardin, 2012: 180). Padişahın 1897'deki meşhur uzlaşma tekliflerini diğer Jön Türklerin çoğu kabul ettiği halde o reddetti.

Siyasal hayatı iniş-çıkışlı olan Ahmet Rıza, 2. Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'a dönmüştür. Kasım-Aralık 1908'deki seçimlerle oluşan Mebusan Meclisi'ne başkan seçilmiştir. 1911'e kadar Meclis Başkanlığı yaptıktan sonra Âyan Meclisi üyesi seçilmiştir. Bu arada İttihatçılarla yavaş yavaş arası soğuyan Ahmet Rıza, 1912'den sonra İttihatçıları açıkça eleştirmeye başlamıştır. 1913'teki Babıali Baskını'ndan sonra İttihatçılarla arası tamamen açılmıştır (*İslâm Ansiklopedisi*, 1989: 126)*. Ahmet Rıza, toplumun ihtilâl, darbe gibi yöntemlerle değiştirilmesine karşıdır ve pozitivist ideolojiye uygun olarak düzen içinde ilerleme ve değişme yanlısıdır. Mardin, onun İTC'den ayrılma sebebi olarak İTC'nin 1908'den sonraki otoriter tutumu ve 1. Dünya Savaşı'na girişini göstermektedir (Mardin, 2012: 224).

1918'de Padişah Vahdettin tarafından Âyan Meclisi Başkanı olarak atanmıştır. 2. Abdülhamit'in resmî görev karşılığı uzlaşma teklifini reddeden Ahmet Rıza Vahdettin'in Âyan Meclisi Başkanlığı teklifini kabul etmiştir. Âyan Meclisi Başkanıyken Sadrazam olma hevesine giren Ahmet Rıza Padişah tarafından Âyan Meclisi Başkanlığından da uzaklaştırılmıştır. (*Türk Ansiklopedisi*, Cilt 1). Mütareke başlarında millî çözümler için çalışmakla birlikte Millî Mücadele kadroları ve Atatürk ile gel-gitli ilişkileri olmuştur. Âyan Meclisi Başkanlığından ayrıldıktan sonra Atatürk'ün isteği ile Fransa'ya gitmiş, Millî Mücadele sırasında orada Türkiye lehine çalışmalar yürütmüş, zaferden sonra yurda dönmüştür (Yetkin, 2009: 778). Bu ilişki, Atatürk ile Ahmet Rıza arasında bir etkileşim bulunduğunu da göstermektedir.

Bilimsel ve felsefî görüşleri pozitivist, seçkinci, ilerlemeci olan Ahmet Rıza toplumsal, ekonomik ve siyasal olarak merkeziyetçi, millîci, millî iktisatçı temaları öne çıkarmaktadır. Cumhuriyet dönemi modernleşme hareketlerinin zihinsel ve fikrî arka planı incelendiğinde çoğunda pozitivizm başta olmak üzere Ahmet Rıza'nın sahip olduğu düşüncelerin etkileri açık olarak görülebilmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında modernleştirici parti olan CHP'ye hakim olan zihniyetteki pozitivist, seçkinci, ulusalcı, bilimci, aydınlanmacı unsurların ipuçları Ahmet Rıza düşüncesinde mevcuttur.

* **İslâm Ansiklopedisi**'nin 2. Cildinde yer alan "Ahmed Rızâ" maddesini müellif Ziyad Ebüzziya hazırlamıştır.

3.POZİTİVİZM VE AHMET RIZA'NIN POZİTİVİSTLİĞİ

Pozitivizm, 19. Yüzyılda Fransa'da doğmuş bir felsefedir (Timur, 1997: 101). Bu akım, gerçek bilginin biricik kaynağının doğa bilimleri olduğunu kabul ederek felsefî incelemelerin bilme değerini reddeder (Frolov, 1991: 389). Pozitivizmin (olguculuk) en önemli savı tüm metafizik (fizikötesi) değerlendirme ve yorumları yadsımasıdır. Klasik felsefenin sorunlarını lüzumsuz bir metafizik sayar. Bu doktrin, gözle görülüp elle tutulabilen ve sayılıp ölçülebilen şeylere anlam ve önem verir, tecrübe ve gözlem yapma imkânı bulunmayan metafizik tasavvurları-inançları kabul etmez. Akımın ikinci savı bilimin, bilginin ideal bir biçimini oluşturduğu görüşüdür (Bozkurt, 1995: 189).

Bir pozitiviste göre olgularla değer yargıları mutlak ve kesin bir biçimde birbirinden ayırtedilebilir (Yayla, 2011: 164). Kabaca Pozitivist bilim anlayışı, sistemli bir çaba göstererek bilim ile, doğrulanmaları veya yanlışlanmaları mümkün olmayan önermelerden oluşan ideoloji ve metafiziği birbirinden ayırarak bilimsel düşünüş tarzına üstünlük kazandırmak amacındadır (Köker, 1993: 78). Bilim felsefecileri arasında bu konu çok kadim bir tartışma başlığıdır. Pozitivistler, bilim insanlarının değer yargılarının olgulardan kesin olarak ayrılabileceğine inandıkları için bilimin ulaştığı sonuçların da kesin ve güvenilir olduğunu kabul etme eğilimindedirler.

Pozitivizm teorisinin türdeş bir yapıda olmadığı bilinmektedir. Pozitivist yaklaşım, rölativizmden otoriter zihniyete uzanan bir eksen üzerinde değişik nüanslar içerebilir. (Mahçupyan, 1999: 117).* Bu çalışmada Fransız düşünürü Auguste Comte'un (1798-1857) biçimlendirmiş olduğu pozitivizm anlayışı eksen alınmıştır. Comte her türlü toplumlar için geçerli ve değişmez kanunlara dayanan bir "müspet" sosyoloji kurmak istiyordu. Pozitivizm'de geçerli olan pozitif bilgi ise olayı, olayın dışındaki bir sebeple değil başka bir olayla açıklayan bilgidir. Burada toplum olaylarının da doğa olayları gibi yasaları bulunduğu kabulünden hareket edilmektedir. Zira Comte tarihsel olayların, biyolojik olaylardaki gibi zorunlu olarak birbirlerini doğurduğunu düşünmektedir (Hançerlioğlu, 1993: 289). Bu anlamda Comte'un felsefî doktrinine göre insan zekâsı yaratılışı ve şeylerin gerçek sebeplerini bilmeye elverişli değildir. Dolayısıyla bunlar bilimin konusu değildirler ve bilim insanları bunlarla uğraşmamalıdır. Bilim insanı, olayları meydana getiren sebepleri izah etmekle uğraşmaz, olayların meydana geliş şartlarını inceler ve sebep-sonuç ilişkilerini kurar.

Pozitivistler, toplumsal değişimin devrim yoluyla olmasına ve dengenin bozulmasına karşıdırlar (Yetkin, 2009: 683). Keyfî yönetime ve siyasette şiddet usullerine taraftar değildirler. Pozitivizmin siyasal ve toplumsal alanda çok önemsediği ilkeler arasında eşitliğe karşı oluş, halk egemenliği ve genel oy ilkelerini reddetmek de bulunmaktadır. Topluma dönük yönüyle pozitivizm toplumu bilim yoluyla dönüştürmeyi amaçlayan bir teoridir. Çünkü, bu teoriye göre bilim daima nesneldir ve gerçeklikle ilgili tek anlamlı yanıtı üretir (Mahçupyan, 2013:130).

Comte'un tasvir ettiği haliyle pozitivizm, 19. Yüzyılda ve 20. Yüzyılın ilk yarısında çok etkili bir düşünsel akım olmuştur. Pozitivizm, Comte'un ölümünden (1857) sonra öğrencileri tarafından geliştirilmeye devam edilmiştir. Öğrencileri, Pierre Laffitte öncülüğünde Comte'un fikirlerini sürdürdüler ve başka ülkelerde de yayılmasını sağladılar.

Bir Osmanlı düşünürü olan Ahmet Rıza, A. Comte'un pozitivizmini benimsemiş ve bunu kendi toplumsal-kültürel yapısıyla yeniden yorumlamak yoluyla siyasal-toplumsal-ekonomik çözümlemelerini buna göre yapmıştır (Kabakcı, 2008: 47). Ahmet Rıza, Aydınlanma düşünürü ve materyalist filozof d'Holbach'ın fikirlerinden de çokça etkilenmiştir (Mardin, 2012: 185). Bunu tabiata ve tabîî kanunlara verdiği önemde göstermektedir. O başlangıçta pozitivizmi materyalizmle birleştiren bir tutum içindeyken zamanla manevî unsurların önemini farketmiş ve düşünce sistemini buna göre değiştirmiştir (Mardin, 2012: 222). Ahmet Rıza'nın manevi unsurları farketmesine

* Korlaelçi'nin de ifade ettiği gibi (2018, 7-8) pozitivizmin ifade ettiği anlamlar tek bir tanımla belirtilemez. Auguste Comte'un felsefi doktrini olarak bilinen özel anlamı dışında da anlamlara sahiptir. Pozitivizm, duygularla hissedilebilir dış dünyanın olaylarıyla yetinmek isteyen ve başka menşe'e sahip olan bilgiyi değersiz olarak kabule yönelen her çeşit düşünce sistemi; Comte'un doktrinine benzemekle birlikte bundan ayrılan John Stuart Mill, Spencer, Renan gibi filozofların doktrinleri; deney ile tahakkuk etmemiş olan her şeyi reddedenlerin felsefî çığırı anlamlarında da kullanılmaktadır.

benzer bir gelişmeyi Pozitivizmin kurucusu A. Comte da yaşamıştı. Onun toplumu harekete geçiren unsurlar arasında dine ve manevi unsurlara giderek daha fazla önem verdiği bilinmektedir (Mardin, 2012: 222).** Ancak A. Comte, "İnsanlık" adıyla yeni bir din, pozitif insanlık dini kurduğunu iddia etmiştir. İnsanlık dininin formülü, "ilke olarak aşk, temel olarak düzen amaç olarak ilerleme"dir. Bu din, kendinden önceki dinleri aşan, onları geçersiz kılan bir dindir ve sadece bu dünyayı kurtarmayı hedeflemektedir. Bu dinin de dogması, ibadeti ve yönetimi vardır. Dinin tanrısı Comte'un Büyük Varlık dediği "İnsanlık"tır (Korlaelçi, 2018: 20). İnsanlık dininin tatbikat kısmını, amelî yönünü Comte, *Pozitivizmin İlmihali* kitabında açıklamıştır (Korlaelçi, 2018: 19, 21).

Ahmet Rıza Pozitivizmin din konusundaki şüpheciliğini eserlerine yansıtmış olmakla birlikte yeri geldiğinde Şer'î hükümlere göndermede bulunmuş, örneğin Sultan Abdülhamit'i meşrutiyeti kabule çağırırken onu İslâm'ın emri olan meşverete uymamakla eleştirmiştir (Korlaelçi, 2018: 187). Yine ona yaptığı uyarılarda "Tekke ve cami yaptırmakla Şer'î kanunların ahkâmı icra edilmiş sayılmaz. Şer'an siyasetin esası adalet ve toplum menfaatidir…" demektedir (Korlaelçi, 2018: 189).

Ahmet Rıza, tekke şeyhlerinin aleyhinde görüşler belirttiği bazı yerlerde bunlara karşı eğitimi yüceltmekte, sık sık halkın cahil kalmasına tekke şeyhlerinin yol açtığını düşünmektedir. Cumhuriyet dönemi Türk modernleşmesinde de bu temanın çokça işlendiği, modernleşmenin karşısına din, tarikat ve geleneklerin konulduğu bilinmektedir.

Ahmet Rıza'nın, tarikatleri ve tekke şeyhlerini eleştirirken bazı yerlerde İslâm'a olumlu yaklaşan ifadeleri dikkat çekmektedir. Bunun sebebi, onun İslâm'a bir inanç, itikat ve yaşam tarzı olarak bağlı olmaktan ziyade onu sosyal gelişmeye Hristiyanlıktan daha elverişli bulması ve dini bir sosyal harç olarak görmesi olarak değerlendirilebilir (Mardin, 2012: 187). Hatta İslâm'ın siyasî bakımdan gelişmeye elverişliliği üzerinde durarak İslâm'ın cumhuriyet yönetim şekline uygunluğundan bahsetmektedir (Yetkin, 2009: 781-782; Mardin, 2012: 190). Ahmet Rıza'nın İslâmiyet'le ilgili bu değerlendirmelerinde Pierre Laffitte'in İslâm'ın en gelişmiş din olduğu ve bu münasebetle Müslümanların pozitivizme geçişlerinin daha kolay olacağı (Kabakcı, 2008: 47) yönündeki görüşlerinin etkisini düşünmek gerekir. Halbuki hem üstadı Laffitte hem de kendisi vahiy olgusunu reddetmekteydiler (Kabakcı, 2014: 49).

4.POZİTİVİZMİN TÜRKİYE'YE GİRİŞİ VE AHMET RIZA

Yukarıda Genç Osmanlılar hareketinden itibaren pozitivist ideolojinin Türkiye'de önem kazanmaya başladığı ifade edilmişti. Pozitivizmin Türkiye'ye giriş kanallarının başında ise siyasî akımlardan önce edebiyat gelmektedir. Edebiyat akımlarının dışında Fransızca tedrisat yapan okullar, okullara konulan müspet ilim dersleri, Avrupa'ya gönderilen talebeler, ülkeye getirilen yabancı uzmanlar aracılığı ile de pozitivizmin ülkemize girişi gerçekleşmiştir (Korlaelçi, 2018:143). Bunun dışında Batıdan yapılan tercümeleri de belirtmek gerekir.

Edebiyat alanında pozitivist akımın yayılmasını sağlayan yazarlar, Hüseyin Cahit Yalçın, Beşir Fuat, Tevfik Fikret, Mehmet Rauf v.s. gibi yazarlardır. Pozitivizme ilk olarak ilgi duyan kişi Beşir Fuad'dır (1852-1887). Ancak Beşir Fuad, diğer birçok Osmanlı aydını gibi konuya öncelikle felsefî, siyasî açıdan değil tabiat bilimleri açısından ilgi duymuştur (Kabakcı, 2008: 44). Kendisi, yeni edebiyat akımının güçlü temsilcilerindendir ve yaptığı tercümelerle pozitivizmi, Osmanlı toplumuna tanıtmıştır. Yeni edebiyat ve fikir hareketini temsil eden ve 1894'te kurulan *Servet-i Fünun* dergisi de 1896'dan itibaren fikir ve edebiyat işini birlikte götürmeye, Batılı fikirleri, bu arada pozitivizmi işlemeye başlamıştır. Dergi etrafında yetişen ünlü isimler, Hüseyin Cahit, Ahmet Şuayip, Kadri,

** İnsan düşüncesinin tarih boyunca geçirdiği aşamaları Üç Hal Yasası ile açıklayan Auguste Comte'a göre teolojik ve metafizik olan ilk iki halden sonra insanlık deney ve gözlemlere dayalı pozitif ve bilimci olan son ve doğru aşamaya erişmiştir. Bu aşamada dine ve Tanrı'ya dayanan veya soyut metafizik kavramlara dayanan anlama çabaları, yerini deney ve gözlemlere dayalı anlama çabalarına bırakmıştır. Comte, bu kanunun, insan zekâsındaki ilerleyişten kaynaklanan değişmez bir kanun olduğunu, bu kanunu kendisinin keşfettiğini ileri sürmektedir. Bununla birlikte pozitivizmin, metafizik ile bilimi birbirinden ayırma ve sosyal bilimlere yüklemek istediği "değerlerden arınmışlık" hedefinin 1960'larda ciddi eleştirilere uğradığı ve bu hedefin başarısız olduğuna ilişkin yaygın bir kanaatin varlığı bilinmektedir. Pozitivizmin iddia ettiği gibi doğa bilimlerinin yöntemlerinin sosyal bilimlere de uygulanabileceği konusu ciddi eleştirilere uğramaktadır.

Mehmet Rauf, Cenap Şehabettin ve Cavit olarak belirtilebilir (Ülken, 2013: 185). Pozitivizme ilgi duyan düşünürler 1908'de, *Ulûm-i İktisâdiyye ve İçtimâiyye Mecmûası*'nı çıkararak örgütlenmişlerdir. Dergiyi Ahmed Şuayb, Mehmed Cavid ve Rıza Tevfik çıkarmışlardır.

Ahmet Rıza'nın kişisel çabaları da pozitivizmin Türkiye'ye girişinde rol oynamıştır. Ahmet Rıza 1889'da Paris'e ikinci gidişinde Fransız pozitivistlerinin başı olan Pierre Laffitte'in derslerine katılmış ve bu akıma sıkıca bağlanmıştır (Akşin, 2006: 37). Bu, onun pozitivistlerle doğrudan ilişkisini ifade etmektedir. Ancak pozitivizm kavramını ilk keşfi, Türkiye'de iken 1887'de ve pozitivizm hakkında ilk yazı yazanlardan Dr. Robinet'in *La philosophie positive. Auguste Comte et M. Pierre Laffitte* kitabı sayesindedir (Kabakcı, 2014: 40).

Ahmet Rıza'nın "üstadım" dediği Pierre Laffitte (Korlaelçi, 2018: 193), Auguste Comte'un öğrencilerindendi. Ahmet Rıza, Laffitte'in derslerinde öğrendikleriyle Türkiye'deki öğretime uygulanabilir reform projelerini kavramaya eriştiğinden söz etmektedir. Ahmet Rıza, siyasal ve ekonomik bakımdan çökmekte olan bir devletin kurtuluşu için pozitivist bilim ve toplum çözümlemelerini çok isabetli bulmuştur. Dolayısıyla 'bu devlet nasıl kurtulur?' sorusuna onun kendi anladığı ve yorumladığı biçimiyle "pozitivizmle" cevabını verdiği kabul edilebilir. Pozitivizmi, Osmanlı toplumu ve devleti için bir kurtuluş reçetesi olarak görmektedir (Kabakcı, 2014: 46).

Paris'teki eğitimi ışığında, tehlikede gördüğü devlet ve milletin istikbali için öğretim ve eğitimi çare olarak sunan görüşlerini içeren lâyihaları Sultan Abdülhamit'e göndermiştir (Ülken, 2013: 173-174). Sultan Abdülhamit, lâyihalar göndermesini başta olumlu karşılamış ve fikirlerini bildirmeye devam etmesini istemişti. Ahmet Rıza da 1893'te başladığı lâyihalarını göndermeye devam etmişti. Ancak gönderdiği lâyihaların etkisiz kaldığını, bir hareket olmadığını görünce siyasî yazılar yazmaya başlamış ve reform programını yayımlamıştır (*İslâm Ansiklopedisi*, 1989: 124).

Ahmet Rıza, pozitivist felsefeye dayanan şu görüşleri de Osmanlı Devleti'nin sorunlarının çözümü için Sultan Abdülhamit'e yaptığı önerilerde dile getirmiştir: "Aynı şartlar dahilinde bulunan bir sebep daima aynı neticeyi husule getirir. Şimdiye kadar başımıza gelen belâların zuhur ve tekerrürüne en büyük sebep, o belâyı meydana getiren illeti aramamak ve gizlemek hatasıdır (...) Tecrübe esaslarına, hükümet ve milletin hakikî ihtiyaçlarına dayalı doğru bir meslek lâzımdır (…) cemiyet tabiî kanunlara bağlı bir birleşik vücuttur (...) Zehir bilinmedikçe panzehir bulunamaz (Korlaelçi, 2018: 188).

Ahmet Rıza ayrıca, Paris'te *Meşveret* adında bir dergi çıkarmış ve bunda hem siyasî, hem bilimsel görüşlerini ortaya koymuştur. Pozitivist felsefenin Türkiye'ye girişinde onun *Meşveret* dergisi de önemli rol oynamıştır (Özkan, 2014: 934).

5.TÜRKİYE'DE POZİTİVİZMİN ETKİLERİ

Bir İslâm toplumu olan Osmanlı toplumunda bilim ve düşünce hayatının duraklaması ile pozitivizmin Türkiye'ye girişini birbiri ile ilişki içinde düşünmek ve ele almak gerekir. Çünkü İslâmiyet'in bilimsel araştırma ve gelişmeleri teşvik eden ilkelerinden uzaklaşılması ile Batı Avrupa'dan düşünce akımlarının alınması birbirinin sonucu olan ve birbirine bağımlı olan gelişmelerdir. İslâm bilim düşüncesinin kendisini üretme yeteneğinin 16.-17. Yüzyıllardan sonra duraklaması, toplumda bilimsel heyecanın ve şevkin de azalması ile sonuçlanmıştır. Halbuki bundan çok önce değil 15. Yüzyılın ortasında Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethettikten sonra bu şehri bilim merkezi haline getirmek için çok şey yapmıştı. Bilime verdiği önemin gereği olarak, müfredatında pozitif bilimlerin de yer aldığı sağlam bir sisteme dayalı Sahn-ı Seman Medreselerini kurdurmuştu (Abacı, 2014: 226). Bilginleri İstanbul'da toplama çabası çok iyi bilinmektedir. Örneğin Semerkant Rasathanesi'nden matematikçi ve astronom Ali Kuşçu'yu İstanbul'a getirterek onun bilimsel çalışmalarını desteklemiştir. Ali Kuşçu Sahn-ı Seman medreselerinin ders programını yapmıştır. Fatih, fetihten sonra Bizans'tan kalan eserlerin çevirisini de yaptırmıştı (Abacı, 2014: 222, 224 vd.). Ayrıca Fatih, bilimsel-felsefî tartışmalara olan ilgisinden dolayı döneminin bilginleriyle zaman zaman ilmî münakaşalar yapmıştır. Fatih'in bilginleri yanına çağırarak İmam Gazali ile İbn-i Rüşt arasında akıl-nakil konularındaki kadim tartışmanın kendi huzurunda

yapılmasını istediği bilinmektedir. Bu örnekler, askerî ve siyasî olarak büyük güç olmanın yanında bilimsel gelişmeye de öncü olmak isteyen bir tutumdu. Yükselen bir medeniyete özgü olan bu tutum sonraki Yüzyıllarda sürdürülememiştir. Hatta 16. Yüzyılın ikinci yarısında ünlü astronom Takiyuddin er-Raşit'in kurduğu Rasathanenin Şeyhülislâm'ın girişimiyle 1580'de 3. Murat tarafından yıkılması (https://www.dusuncemektebi.com/d/189829, 20.03.2020.) örneğinde olduğu gibi bir bilim ve teknoloji karşıtı düşünce ortamının geliştiği görülmektedir. Osmanlı toplumunda bilime karşı geliştirilen düşüncelerin en önemli temsilcilerinden birisi de 17. Yüzyılda Kadızadeliler Hareketi olmuştur. Selefî düşünce geleneğini sürdüren Kadızadeliler, farklı İslâmî yorumlara olduğu gibi medresede verilen aklî ilimlerin eğitimine de karşı çıkarak gerileme dönemine destek olmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nde düşünce ve bilim hayatının önce donuklaşması, sonra gerilemesinin etkileri 18. Yüzyıldan itibaren her alanda hissedilmeye başlanmıştır. 19. Yüzyılda artık Osmanlı ülkesinde bilimsel, teknolojik hayatın geliştirilmesine ilişkin bir düşünce ortamından bahsedilemediği gibi kendisini hızla geliştiren ve bilim ve medeniyette ileri geçen Batı Avrupa kaynaklı düşünceler Osmanlı toplumunda yayılmaya başlamıştı. Sözkonusu düşünce akımlarının başında pozitivizm gelmekteydi. Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesini gerçekleştiren yönetici-aydınların çoğunluğu pozitivist felsefe etkisinde yetişmiş kişilerdir.

Batı Avrupa'da geleneksellikten modernliğe geçiş yani modernleşme, yaklaşık dört yüz yıllık bir süreçte ve kendiliğinden doğal bir süreç olarak geliştiği halde (Köker, 1993: 51) Osmanlı-Türk toplumunda modernleşmeye öncülük yapacak bir Kapitalist sınıf gelişmediği için değişime bürokrasi sınıfı, Köker'in deyimiyle Batılı modern kültürün düşünsel araçlarıyla donanmış yerli bir aydınlar grubu (Köker, 1993: 51) öncülük yapmıştır. Bu durum, Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde asker-sivil bürokratik sınıflar eliyle modernizasyon politikaları uygulandığının izahıdır.

Atatürk'ün gençlik çağında pozitivizmin Osmanlı aydınları arasında hayli etkili olduğu bilinmektedir. Kendisinin okuduğu kitaplar arasında J. J. Rousseau gibi siyaset düşünürlerinin yanı sıra Auguste Comte'un kitapları da vardı. Dolayısıyla Cumhuriyet Devrimlerinde ve Atatürk'ün düşüncelerinde akılcılık ve pozitivizmin izleri vardır (Turan, 1999: 11-12). Ahmet Rıza'nın İTC'deki liderlik konumu, *Meşveret* dergisindeki yazıları dolayımıyla bilime önem veren pozitivist tutumunun da cumhuriyet dönemindeki gelişmelerde etkisi olduğu söylenebilir. Çünkü İTC'nin entelektüel birikiminin Cumhuriyetin kurucu kadrosunu fikren etkilediği bilinmektedir. Örneğin, Atatürk'ün "…Dünyada her şey için; uygarlık için, hayat için, başarı için en hakiki mürşit ilimdir; fendir. İlim ve fennin dışında rehber aramak dikkatsizliktir, bilgisizliktir, yanlışlıktır…" (Atatürk, 2006: 627) sözünde somutlaşan bilimin yol göstericiliği anlayışı pozitivizmle paralellik olarak görülmelidir (Timur, 1997: 109; Yetkin, 2009: 790). Millî Mücadele başında Ahmet Rıza ile yüzyüze görüşmeleri de olan Atatürk, ona verdiği önemin göstergesi olarak kendisini siyasî çalışmalar için Paris'e göndermiştir. Bu yakınlık, fikrî etkilenmenin bulunduğuna da işaret olarak görülebilir. Atatürk'ün hedef olarak dillendirdiği ve Kemalizm'in önemli kavramlarından olan "muasır medeniyet seviyesi" de pozitivist, bilimselci dünya görüşünü yansıtmaktadır (Köker, 1993: 136, 222). Bunun dışında Atatürk'ün başka bir çok konuşmasında da pozitivist yaklaşımın hakim olduğu görülmektedir. Pozitivist düşüncede değer yargılarından bağımsız nesnel bilginin olabilirliği kabul edildiği ve Kemalizm de böyle bir bilim anlayışına yaslandığı için Kemalizm'in doğruları da bilimsel kabul edilmektedir. Kemalizm'in nesnel doğrularına karşı gelinmesi bilime, akla karşı gelmektir, gericiliktir.

Atatürk, 1 Ekim 1925'te Bursa'da bir fabrikanın temel atma töreninde yaptığı bir konuşmada birbirleriyle aynı düzlemde bulunmayan fabrikalarla türbeleri karşılaştırmış ve "…Bursa'da fabrikalar çoğalsın, en azından türbelerinin sayısına yaklaşsın…" sözlerini ifade etmiştir (Atatürk, 2006: 665). Bu, pozitivizmin metafiziği yadsıyan tutumuna uygundur.

Atatürk, 1925 yılında Şapka İnkılabı kararının halka açıklandığı Kastamonu'daki bir konuşmasında, yapılan inkılapların amacının halkı zamana uygun, medenî bir sosyal toplum haline getirmek olduğunu ifade etmiştir. Aynı konuşmasında ilmi, fenni ve medeniyeti tarikat-tekke-şeyh

arayışlarının yerine koyarak medeniyetin gerektirdiğini yapmanın insan olmak için yeterli olacağını, aksi arayışların ilkellik olduğunu belirtmiştir (Atatürk, 2006: 659). Bu düşünceler, Comte'un, insanlığa, hiçbir insanüstü varlığa dayanmayan, pozitif nedenlerin üstüne kurulması gereken yeni bir insanlık dini önerisinin (Hançerlioğlu, 1993: 289) etkisini akla getirmektedir. Ahmet Rıza'nın Sultan Abdülhamit'e yaptığı önerilerde de benzer şekilde İslâmiyet'in pozitif yanlarına sahip çıkarken tarikatlere ve tekkelere karşı çıkan ifadelerine yukarıda değinilmişti.

Yine Atatürk, 1929'da bir Alman gazetesine verdiği demeçte din, tanrı konusunda sorulan bir soruya cevap verirken pozitivist yaklaşımını şu sözlerle ortaya koymuştur "…Ben anlaşılmaz işi kabul edemem, kutsallığa lâyık ancak topluluğunun başkanı olan kimsedir…" (Atatürk, 2006: 753).

Ahmet Rıza'nın din ile akıl ve bilim arasında kurduğu ilişkide pozitivist yaklaşım egemendir. O, Müslümanların geçmişte çok büyük bir medeniyet kurmuş olduklarını, bunun gerçekleşmesini sağlayan sebeplerden birisinin İslâmiyet'in, mensuplarına beşikten mezara kadar ilim öğrenmeyi ve hakikati araştırmayı emretmesi olduğunu ifade etmektedir (Korlaelçi, 1992: 54). Atatürk de din ile akıl ve bilim arasında buna benzer bir ilişki kurmaktadır. 31 Ocak 1923 tarihinde Atatürk'ün İzmir'de halkla yaptığı konuşmada ifade ettiği "…Bizim dinimiz en akla uygun ve en tabii bir dindir. Ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabii olması için akla, fenne, ilme ve mantığa uygun olması gerekir. Bizim dinimiz bunlara tamamen uygundur…" sözleri dinin akla, fenne, ilme ve mantığa uygun olması gereğini içermesinden dolayı pozitivizmin etkisini yansıtmaktadır. Bu durum, Cumhuriyetin kurucu kuşağında çok yaygın bir yaklaşımdır. Din ile akıl ve bilim arasında kurulan bu ilişki Comte'un Üç Hal Yasası'ndaki üçüncü evre olan pozitif bilim evresine ilişkin bilgileri çağrıştırmaktadır (Köker, 1993: 167-168).

Atatürk'ün 1 Kasım 1937 tarihinde TBMM'nin 5. Dönem 3. Yasama Yılı'nı Açış Konuşması'nda CHP prensiplerinin değişmez olmadığını vurgularken ifade ettiği şu sözleri de metafiziğin yadsınması anlamında pozitivist etkileri yansıtmaktadır:

> "…Dünyaca bilinmektedir ki, bizim devlet yönetimimizdeki ana programımız, Cumhuriyet Halk Partisi programıdır. Bunun kapsadığı prensipler, yönetimde ve politikada bizi aydınlatıcı ana çizgilerdir. Fakat bu prensipleri, gökten indiği sanılan kitapların doğmalarıyla asla bir tutmamalıdır. Biz, ilhamlarımızı, gökten ve gaipten değil, doğrudan doğruya yaşamdan almış bulunuyoruz…" (Atatürk, 1987: 246).

Eğitim-öğretim alanının toplumsal-ekonomik ilerleme ve kalkınmada bir araç olarak görülmesi pozitivist bir perspektifi yansıtmaktadır. Ahmet Rıza'nın ve diğer Jön Türklerin hemen çoğu bu nedenle eğitim üzerinde, halkın eğitilmesi üzerinde çokça durmuşlardır. Ahmet Rıza'nın Sultan Abdülhamit'e Paris'teyken gönderdiği layihalarda eğitim ve öğretime dikkat çektiğine yukarıda değinilmişti. Atatürk'ün eğitime yüklediği anlam da eğitimin maddî hayatta başarı sağlayan bir araç olması yönündedir. 1 Mart 1923 tarihinde, TBMM'nin 4. Toplantı yılını açış konuşmasındaki sözleri bunu ortaya koymaktadır: "….eğitim ve öğretimde uygulanacak yöntem, bilgiyi insan için fazla bir süs, bir hükmetme aracı veya medeni bir zevk olmaktan çıkarıp, maddi hayatta başarılı olmayı sağlayan pratik ve kullanılabilir bir araç haline getirmektir…" (Atatürk, 2006: 494).

6.AHMET RIZA'DA DEĞİŞİM

Ahmet Rıza'nın siyasî, ideolojik, bilimsel, felsefî duruşu düz bir çizgi şeklinde seyretmemiştir. 1880'lerde pozitivizme bağlandıktan belli bir zaman sonra manevî unsurların önemini kavramış ve düşünce sisteminde bunlardan yararlanmıştır. Ahmet Rıza, toplumsal değişim isteyen bir aydın olduğu için diğer bütün değişimciler gibi toplumu harekete geçiren hangi toplumsal-kültürel süreç, değer ve unsurlar varsa bunlara başvurma eğilimi göstermektedir. Bu bağlamda İslâmiyet'in örneğin Hristiyanlık'tan farklı olarak dünyevî, sosyal konulara yönelik çokça ilkeye yer vermesinden dolayı toplumsal iyileştirme çabasında Ahmet Rıza dine de başvurmaktadır. Ona göre din cemiyette temel bir rol oynar. Birçok çatışma ve derin düşünceye sebebiyet verir. Her hükümet, dine büyük bir ehemmiyet vermek mecburiyetindedir (Mardin, 2012: 210). 1908'de Türkiye'ye döndükten sonra da Paris'teki Pozitivist gelişmeleri takip eden Ahmet Rıza, oradaki fikirdaşlarının

dillendirmeye başladığı "ne Tanrı ne Kral" sloganına karşı çıkar. Bu sloganın Fransa için uygun olabileceğini ancak Osmanlı toplumu gibi toplumlarda Pozitivizmin yayılmasına engel olacağı için uygun olmadığını ifade eder ve eleştirir (Kabakcı, 2014: 48).

Ahmet Rıza'daki değişim Avrupa'da bulunduğu yıllar içinde yavaş yavaş gelişmiştir. Muhalefet hareketine başladığı sıralarda Osmanlı toplumunda başarılı reformlar yapılabileceği beklentisi yüksekti. Ancak zaman içinde uzun vadeli reformların bir sonuç vermeyeceğini, Batılı devletlerin ve Batılı aydınların Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden hayat kazanmasını istemediklerini düşünmeye başladı (Mardin, 2012: 192). Jön Türklerin genelinde bu hayal kırıklığı ve değişim 1900'den sonra belirginleşti. Avrupa'nın en ileri düşünceli çevrelerinde bile İslâm aleyhtarlığının var olduğunu görmeleri, Avrupa devletlerinin Türklere karşı kuşkucu tutumları, Avrupa aydınlarını da etkisi altına alan ırkî üstünlük fikri ve şovenizm gibi sebepler Jön Türklerin Avrupalılara karşı hayal kırıklığına ve söylem değiştirmelerine yol açtı. Ahmet Rıza'daki iyimserlik de bu süreçte hızla değişiklik gösterdi ve 1906'da kendisinin Batı milletlerinin psikoloji ve adabını yeterli derecede tetkik etmemiş olmakla hata ettiğini itiraf etti (Yetkin, 2009: 786-787). Mardin ise Ahmet Rıza'nın, 1906'dan sonra Bahaeddin Şakir'in etkisinde kalarak otoriter, Batı'ya güvensiz, totaliter fikirler ileri sürmeye başladığını kaydetmektedir (Mardin, 2012: 213, 218, 221, 224).

Ahmet Rıza'da Osmanlı halkına yönelik beklentiler de hayal kırıklığı yönünde değişim göstermiştir. *Meşveret*'in Türkçe yayımlanan ilk sayısında, birlik, hürriyet ve hukuk elde edilebilmesi için başta ahalinin fikrî uyuşma ve medenî ilerlemenin önemini anlaması gerektiğini ifade ederek değişime halkı bilinçlendirerek başlanması gerektiğine işaret etmektedir. Bu noktada ilim ve eğitime önem atfetmektedir (Yetkin, 2009: 784-785). Ahmet Rıza, buna benzer idealist fikirleri çok tekrarlamaktadır. İTC'nin *Meşveret* aracılığı ile halka mevcut hükümetin kötülüklerinden dolayı düşülen vahim durumu ve inkılabın lüzumunu anlatmak, birliğin sebeplerini hazırlamak, devlet yönetiminin ıslahını müzakere etmek istediğini yazmaktadır (Mardin, 2012: 193-194). Ancak, zaman geçtikçe Jön Türklerin çalışmalarının Türkiye içinde sonuçsuz kalması, zaten halka karşı güven beslemeyen Ahmet Rıza'yı halktan daha da bezdirmiştir. O, elitin de halkı iknada yaşadığı zorluğa değinmektedir. Halkın zorla yapılan yenilikleri kabullenmeyeceği görüşünden de etkilendiği için halka karşı bir kötümserliğe doğru yönelmiştir.

Ahmet Rıza, fikrî değişimde dönüm noktası olan 1906'da artık tam örgütlü bir seçkinler teorisi ortaya atmıştır (Mardin, 2012: 217-219). Bu yeni elit teorisinde, Osmanlının asker devlet olmasını, vatanperverlik duygusunu, ordunun önemli rolünü, askerin politikaya karışmasını ve politikada öncülük yapmasını, bu idealde bir gençlik yetiştirilmesi yolunda eğitim sistemi kurulmasını önermektedir. Ahmet Rıza, 1895'teki "eğitimin zorunluluğu" fikriyle yeni elit teorisi görüşlerini birleştirmiştir (Mardin, 2012: 219-221).

Ahmet Rıza, hayatındaki değişimlerden ve çelişkilerinden dolayı eleştiriler de almıştır. Örneğin Fransa'da yayımlanan *Mechroutiette* dergisi onu Fransa'da iken başka, İstanbul'da Meclis Başkanı olduktan sonra başka davranmakla eleştirmiştir. Dergiye göre Ahmet Rıza, Fransa'da İslâmiyet'i inkâr etmekteyken ve Comte'un doktrinini Türkiye'de yayma görevini üzerine almaya söz vermişken 1908'de İstanbul'a gittikten sonra pozitivizmi inkâr etmeye, günde beş vakit namaz kılmaya başlamıştır (Korlaelçi, 2018: 195).

7.AHMET RIZA'NIN SEÇKİNCİLİĞİ VE CUMHURİYET DÖNEMİNE ETKİLERİ

Sosyal bilimlerde Auguste Comte'un sistemleştirdiği pozitivizm, ihtilâlciliği reddeden, düzen içinde ilerleme ve değişmeyi savunan ama otoriterliği kabul eden bir toplum felsefesidir. Bu felsefenin doğasında varolan seçkincilik (elitizm) seçkinlerin otoritesini üstün tutmaktadır. Bilindiği gibi pozitivizm, halkın eğitilmesine büyük önem vermektedir (Yetkin, 2009: 786). Ahmet Rıza da seçkinci ve otoriter görüşlere sahiptir. O, toplumsal değişmede halkın ikna, eğitim, propaganda yoluyla bilinçlendirilmesinden yanadır. Bu görüş, Jön Türklerin önemli isimlerinden olup 2. Meşrutiyet'in ilanında rolü bulunan ve Osmanlı toplumunun son döneminde düşünce hayatında etkili olan Mizancı Murat Beyde de baskındır.

İnsan toplumunu biyolojik bir organizma gibi düşünen Spencer (Frolov, 1991: 365) ve diğer seçkincilere göre her organın vücutta ayrı bir işlevi vardır ve bunu en iyi o organ yapar. Devletin yönetimi gibi önemli bir işi de herkes yapamaz, ancak buna ehliyetli olan eğitimli insanlar yapabilir. Köker'in de işaret ettiği gibi eğitilmiş insanların nesnel dünyayı elverişli bilimsel yöntemlerle bilebilme olanağına kavuşmuş kimseler olarak toplum yönetiminde egemen olmaları arzusu pozitivizmin doğal uzantısıdır (Köker, 1993: 223). Bununla Pozitivizmin halk egemenliğine, eşitlik ilkesine ve genel oya karşı duran yaklaşımı da netleşmiş olmaktadır. Böylece Pozitivizmin seçkinciliği ile organik toplum görüşü, sosyal sınıfların eşitsizliği noktasında birleşmiş oluyorlar.

Fransız düşünürü Gustave Le Bon'un, kitlelerin yönetime karışmasına karşı çıkan ve millî seçkinler eliyle toplumsal, siyasal değişimi savunan tezinden etkilenen Osmanlı entellektüelleri de yeni bir seçkinler zümresi yaratılmasını zorunlu görüyorlardı (Hanioğlu, 2009: 99).

Ahmet Rıza'ya göre de politika bir bilim işidir ve bunu uzmanları yapmalıdır. Padişaha gönderdiği layihalarda bir uzmanlar zümresi olmaksızın hükümet etme ilminin gereklerinin yerine getirilemeyeceğini ileri sürmüştür (Mardin, 2018: 184). Ülkeyi eğitimli insanların yönetmesini gerekli görüyordu. Ahmet Rıza'da sembolleşen seçkinci tutum, Cumhuriyet sonrası politika ve uygulamalara ışık tutmuştur. Cumhuriyetin kurucu partisi olan CHP'nin Genel Başkanı Atatürk'ün halk-siyaset ilişkisi konusundaki düşünceleri bu konunun anlaşılmasında önemlidir. Buna göre Atatürk, Türkiye ve Türkiye gibi geri kalmış ülkelerde partilerin uzun süre seçim zamanlarına mahsus bir propaganda organı olarak aydınlar arası kadrolar halinde kalmasından ve halkın günlük politika tartışmalarından uzak tutulmasından yanadır (Soyak, 2014: 394). Atatürk'ün Özel Kalem Müdürlerinden Soyak'a ait olan bu gözlemler, 1930 yılındaki Serbest Cumhuriyet Fırkası ile ilgili olarak Atatürk'ün halkın siyasete katılması konusundaki yaklaşımını ortaya koyarken yapılmıştır. Tek parti iktidarı döneminde otoriter bir devlet idaresi sürdürülürken serbest seçimlerin olmayışı, seçimlerin iki dereceli oluşu, Pozitivizmin genel oy, halk egemenliği ve eşitliğe karşı oluşunun yansıması olarak düşünülebilir.

Türk siyasal hayatında geleneksel olarak CHP'ye hakim olan seçkinci zihniyetin kökleri Osmanlının son dönemlerine dayanmaktadır. Bu zihniyet, o dönemde oluşan devletçi seçkinlerle halk ayrışmasının (Vatandaş, 2015: 426) uzantısıdır. Aydınlarla halk arasında keskin ayrımlar yapan söz konusu zihniyet, 1950-1960 arasındaki 10 yıllık DP iktidarı döneminde asker-sivil elitlerin egemenliğinin sona erdiği kaygısına kapılmıştı. Bundan dolayıdır ki 27 Mayıs 1960 Darbesi ile iktidar değişimi sağlanmış ve yapımında CHP'nin rolü büyük olan 1961 Anayasası ile birlikte seçkinlerin tekrar egemen olması için gerekli anayasal ve yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu bağlamda iki kanatlı parlamento yapısında yer verilen Cumhuriyet Senatosu ile Anayasa Mahkemesi, Millî Güvenlik Kurulu gibi diğer bazı anayasal kurumlar seçkinci yaklaşımın varlığını ve etkisini sürdürmeyi amaçlamaktadır. 1961 Anayasası döneminde cumhurbaşkanlığına seçilebilmek için fiilen asker kökenli olmanın ve Cumhuriyet Senatosu üyesi olmanın gelenekleştirildiğini de burada belirtmek gerekir. 1961 Anayasası, getirdiği bazı kurum ve kurallarla siyasal sistem üzerinde ordunun vesayetini kurmuştur.

1923-1950 yılları arasında ülkeyi yöneten CHP elit kadrolardan oluşuyordu. CHP'nin bir parti olarak 1950 yılına kadar TBMM üzerindeki hegemonyası da düşünülürse konu daha iyi anlaşılır. Sisteme hakim olan CHP'dir. 1924 Anayasası'nda belirtilen yasama organının üstünlüğü ilkesi uygulamaya tam olarak yansımamıştır. TBMM, faaliyetleri ve çalışmaları bakımından parti kararlarına ve yönetimine bağlı bir organ durumunda kalmıştır (Öz, 1991(?): 165).

8.SEÇKİN BİR SINIF OLARAK ASKER-SİVİL BÜROKRASİ

Ahmet Rıza, seçkinciliğinin yanında militarist görüşler de ileri sürmüştür. Ona göre Osmanlı'da elitlerin kaynağı ordudur. Bu tespitten yola çıkarak devlet yönetiminin bir elite teslimini, subayların politikaya karışmasını ve askerî elitin sivil hayatta da önder olmasını savunmuştur (Mardin, 2012: 216, 220).

Modernleşme döneminin başlangıcından itibaren Osmanlı toplumunda en eğitimli meslek grubu ordudur. Bu durum, devletin kurtuluşunu askerî reform çabalarında gören yaklaşımın sonucudur. Ordu ile birlikte sivil bürokrasi toplumsal değişime öncülük yapmış ve modernleşmeyi yukarıdan aşağıya doğru gerçekleştirmiştir. Asker-sivil bürokrasi sınıflarının değişimde öncü olması, Türk modernleşmesinin Batı ülkelerindeki modernleşmeden farkını da gösteren bir unsurdur. Cumhuriyetin kuruluşunda da asker sınıfının ve bürokrasinin rolü birinci derecededir. Yasama organının çeşitli dönemlerdeki sayısal bileşimine bakılarak bu gözlem doğrulanabilir. Örneğin 1. TBMM'de 388 mebustan 133'ü devlet memuru, 102'si serbest meslek sahibi, 52'si asker, 32'si din adamıdır (Güneş, 1997: 81). Askerler bütün mebusların yaklaşık 1/8'ini oluşturmaktadır. Askerî ve sivil bürokrasi birlikte düşünülürse 1. TBMM'de ikisinin ağırlığı çok önemli bir orana ulaşmaktadır. Askerler ve devlet memurları 388 mebusun 185'ini oluşturmaktadır.

1925 yılından başlayarak devletin yönetim çatısını oluşturan Cumhurbaşkanı, Başbakan ve TBMM Başkanlarının asker kökenli olmasının dışında bakanlar ve üst düzey yöneticiler de çoğunlukla asker kökenlidir. Tek parti iktidarı döneminde TBMM'nin bileşimine bakıldığında da öğretmen, asker, bürokrat gibi resmi görevlilerin Parlamentoda hakim olduğu dikkat çekmektedir (Öz, 1991(?): 164). Yine bu dönemde TBMM'ye seçilen üyelerin meslek ve eğitim durumlarına bakıldığında seçkinci yaklaşım kendisini göstermektedir. Eğitim düzeyi yüksek, bürokrasiden gelen ve asker kökenlilerin diğer sosyo-ekonomik kategoridekilere göre oransal yüksekliği göze çarpmaktadır. 1961-1980 yılları arasında faaliyette bulunan Cumhuriyet Senatosunun 19 yıllık toplam üye sayısının %40,4'ü hukuk kökenli, %17'ye yakını asker kökenlidir. Asker kökenlilerin oranı bu dönem için Millet Meclisi'nde %6 kadardır. Bunlardan sonra % 10,4'le tıp kökenliler, % 8,2 ile mühendisler ve % 6,4 ile eğitimciler gelmektedir (Özgişi, 2012: 84). Devlet teşkilatı içindeki sayısal oranlarının ötesinde askerler, bir kurum, bir baskı grubu ve bir zihniyet olarak Cumhuriyet döneminde siyasî rejimde baskın bir konumda bulunmaya devam etmişlerdir.

Türkiye'de modernleşmeci-seçkinci aydınların çoğuna göre özellikle ekonomik ve bilimsel-teknolojik alanlarda olmak üzere toplumsal hayatta ve kurumlarda, rasyonel davranışların temeli sekülarizmdir (Berkes, 1998: 7). Çünkü 19. Yüzyıldan bu yana Türkiye'de seçkinler İslâmiyet'i akıldışı kabul etmişlerdi (Heper, 2011:280). Dolayısıyla Türkiye'nin siyasî tarihinde seçkincilikle sekülarizmin/laikliğin içiçe olduğunu kabul etmek gerekir. 1950'de, tek parti iktidarının sona ermesinden ve asker sivil bürokrasinin iktidarının gerilemeye başlamasından sonra asker-sivil bürokrasi sınıfı kendilerini Türkiye'de rejimin bekçisi gibi görmeye başladılar. 1960'tan itibaren siyasî sisteme yapılan askerî müdahaleler, devlet seçkinleri tarafından siyasî seçkinlerin Atatürk ilkelerine aykırı davranmaları nedeniyle yapılan müdahaleler olarak görülmüştür (Heper, 2011: 216).

27 Mayıs 1960 Darbesi'nin gerekçeleri arasında gösterilen hususlardan birisi, 10 yıllık DP yönetiminde sabit gelirli memurların ve askerlerin maddi olarak durumlarının kötüleştiği iddiasıdır. Bundan dolayıdır ki 27 Mayıs Darbesi'nden sonra bu konuyla ilişkili olarak dikkat çeken bir kurumlaşmaya gidilmiştir. Bu, 27 Mayıs Darbesi'nden sonra 3 Ocak 1961'de kurulan Ordu Yardımlaşma Kurumu'dur (OYAK). Kurum, ordu mensuplarının refah düzeylerini yükseltme amaçlı çalışmalar yapmaktadır. Ordu mensupları için hem zorunlu tasarruf kurumu hem ek bir sosyal güvenlik kurumu olarak kurulan kurum (Akça, 2013: 234), bunun dışında kâr amaçlı yatırımlarıyla da dikkat çekmektedir. OYAK, bazı konularda özel hukuk hükümlerine tâbi iken bazı konularda kamu hukukuna tâbidir. Sahip olduğu vergi muafiyetleri ve kendisine sağlanan diğer avantajlar sayesinde büyük bir sermaye grubu görünümü kazanmıştır. OYAK'ın yönetiminde akademiden, sermaye kesiminden ve bürokrasiden gelen siviller bulunsa da asker üyeler ağırlıklıdır (Akça, 2013: 228-229). 27 Mayıs Darbesi'nden sonraki yıllarda sivil bürokrasi sınıfı için de 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu ve benzer düzenlemeler yapılarak ekonomik-sosyal ve hukuksal durumları iyileştirilmeye çalışılmıştır.

9.AHMET RIZA'NIN MERKEZİYETÇİ YÖNETİM YAKLAŞIMI, MİLLÎCİLİĞİ VE CUMHURİYET DÖNEMİNE ETKİLERİ

Jön Türkler arasında 1902 Kongresi'ndeki ayrışmada Ahmet Rıza Osmanlı Devleti'nin yönetiminde merkeziyetçi çözümlerden yana tutum almıştı. Prens Sabahattin ise hem idarî hem de siyasal açıdan adem-i merkeziyeti savunmaktaydı. İdarî adem-i merkeziyet, yerinden yönetim olarak anlaşılmakta ve üniter devlet formuna uygun bulunmaktayken siyasî adem-i merkeziyet federasyonu işaret etmektedir. Bu durumda Prens Sabahattin Osmanlı Devleti için siyasî çözüm olarak federasyonu önermekteydi. Ahmet Rıza bunun Osmanlı Devleti için uygun bir çözüm olmadığını düşünüyordu. Güçlü bir merkeziyetçi yapıdan yana olan Ahmet Rıza, Prens Sabahattin ve arkadaşlarının Padişaha karşı darbe-ihtilal önerilerini de yerinde bulmuyor, Osmanlı Devleti'nin dağılmasını önleyecek tek gücün yine de Padişah olduğunu düşünüyor, pozitivizmin ilkelerinden olan düzen içinde değişimi savunuyordu. Pozitivizmde tarihsel süreklilik ve evrim de önemli kavramlardı. O, Osmanlı Devleti'nin içişlerine yabancı müdahalesine karşıydı ve siyasal bağımsızlığı savunuyordu. Ahmet Rıza, yabancı devletlerden fayda gelmeyeceği, onların hiçbirinin bizi himaye eylemeyeceği, elimizden tutup kaldırmayacağı görüşündedir (Korlaelçi, 2018: 189).

Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasının ardından yaşanan işgaller ve Millî Mücadele, Türkiye'de milliyetçi, merkeziyetçi, anti-emperyalist görüşlerin güçlenmesini beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla Cumhuriyetin kurucu partisi CHP'ye ve Cumhuriyet kadrolarına ülkenin yönetim sisteminde merkeziyetçi anlayışlar hakim olmuştur. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra yürürlüğe konulan 1924 Anayasası ile, millî egemenlik ilkesine dayalı ve bunu TBMM aracılığı ile kullanan, resmî dili Türkçe ve başkenti Ankara olan merkezî bir ulus devlet kurulmuştur. İllerin yönetiminin, merkezden alınan yetkiyle ve merkez adına yapılacağı kararlaştırılmıştır.

Cumhuriyet dönemi politikalarını etkilediğini düşündüğümüz Ahmet Rıza'nın dikkat çeken bir analizi de Doğu-Batı ilişkileri hakkındadır. Bu konuyu ele aldığı ve 1922'de Fransa'da iken yazdığı son kitabı olan *La Faillite Morale de la Politique Occidentale en Orient* (Doğu'da Batı Politikasının Ahlâkî İflâsı ya da Batının Politik Ahlâksızlığı) kitabında Avrupalı güçlerin 2. Abdülhamit'e önerdiği reform projelerinin asıl gayesinin Osmanlıyı ekonomik olarak çökertecek imtiyazlar elde etmek olduğunu kaydetmektedir (Ahmet Rıza, 2015: 37). Batı dünyasının asırlarca Hıristiyanlık taassubuyla Türklere ve Müslümanlara karşı yürüttüğü nefret ve düşmanlığı ve yaptıkları zulüm ve haksızlıkları doğrudan Avrupalı yazarlara dayanarak ortaya koyan bu eseri Batı kamuoyunu uyarmak gayesiyle kaleme almıştır (*İslâm Ansiklopedisi*, 1989: 126). Ahmet Rıza, çok sayıda bilim insanı yetiştiren Batı toplumlarının Türk ve Müslüman nefretinden kurtulamamalarını şaşkınlıkla izlemiştir. Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ne müdahalesine de bu millîci duruşla karşı çıkan Ahmet Rıza, Avrupa ülkelerinin Doğu Dünyası ile ilişkilerinde dürüst olmadıklarını düşünmektedir.

Ahmet Rıza, siyasî konuların yanı sıra iktisadî konularda da millî bir duruştan yanadır. Batı devletlerinin kapitülasyonları ve yabancıların Osmanlı toplumundaki ayrıcalıklarını korumayı istediklerini, ecnebi şirketlerin Osmanlı toplumunda giriştikleri işlerin sadece bazı finans sendikalarının işine yarayacağını, memleketin sosyal ve iktisadî çıkarlarına zararlı olduğunu ileri sürmektedir (Mardin, 2012: 211). Türkiye'de 1908'den sonraki İTC iktidarlarında ve Cumhuriyetten sonra iktisat politikaları millî iktisat şeklinde olmuştur. Ahmet Rıza'nın, Pozitivizmin beynelmilelci anlayışı ile çelişki olarak görülebilecek olan millîliği bu şekilde belirtildikten sonra "dünya yurttaşlığı" kavramını savunduğunu kaydetmek gerekir. Ahmet Rıza, kendisini ne aşırı milliyetçi ne de yabancı düşmanı olmayan birisi olarak tanıtmakta, dünya yurttaşı olmağa engel olacak bir vatanseverlikten Allah'a sığınmaktadır. Vatan sevgisine getirdiği ölçüler arasında dünya yurttaşlığına engel olmamasının yanında kin faktörü taşımamasını da belirtmektedir (Korlaelçi, 2018: 192). Vatanını sevdiği kadar aynı aşkla insanlığı ve gerçeği de sevdiğini ifade etmektedir.

Ahmet Rıza, iktisat konusunu hemen eğitimle birlikte ele almaktadır. Ona göre iktisat alanında, medenî terakkide esas olan maariftir. Memleketin zenginliğini, mamurluğunu maarif temin eder.

İlimsiz, eğitimsiz zenginlik ve hürriyetin geçici olacağını ileri sürer. Millî Mücadele ve Cumhuriyet dönemi kadrolarının da aynı görüşlerde olması Ahmet Rıza etkisini akla getirmektedir. Örneğin henüz Kurtuluş Savaşı devam ederken 16-21 Temmuz 1921 tarihlerinde Ankara'da eğitime verilen önemin göstergesi olarak yorumlanabilecek olan bir Maarif Kongresi düzenlenmiştir. Atatürk'ün eğitim konusuna iktisadî açıdan bakmasının yanı sıra iktisat alanında da sömürge karşıtı ve bağımsızlıkçı duruşa sahip olduğu bilinmektedir. Çeşitli konuşmalarında siyasî bağımsızlığın iktisadî bağımsızlık olmadan sağlanamayacağını, askerî ve siyasî zaferlerin iktisadî zaferlerle perçinlenmesi gerektiğini savunmuştur. Milletlerin ve Türk Milletinin en büyük düşme ve yükselme sebeplerinin ekonomi olduğunu ifade etmiş, sık sık kılıç-saban karşılaştırması yaparak üretmenin önemini vurgulamıştır (Atatürk, 2006:467, 469, 511, 528). Cumhuriyetin başlarındaki birçok konuşmasında yeni devletin bütün ilkelerinin, bütün programlarının iktisat programından çıkması gerektiğini ifade etmiştir (Atatürk, 2006: 477).

Cumhuriyetin 2. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de eğitim, bilgi, kalkınma konularında Ahmet Rıza çizgisinde düşüncelere sahiptir. İnönü, Cumhuriyetin 10. Yıldönümünde Halkevleri dergisinde yazdığı bir makalede şu ifadeleri kullanmaktadır:

> "…Biz en çok bilgiye muhtacız: Siyasî bilgiye ve iktisadî bilgiye. Siyasî bilgi milletimizin varlık davalarını, milletler arasında kendi vaziyetimizi bize anlatacaktır. Sade fakat temelli ve sağlam siyasî bilgi sayesinde milletin birliği ve beraberliği tutulabilir. Dışarıdan ve içeriden her kıyafet ile gelecek süslü zehirlere karşı kendi doğru yolunu şaşırmaması ancak siyasî bilgiler ile kolaylaşır.
>
> İçtimaî ve bahusus iktisadî hayatımız için de asrın fennî bilgilerine kat'î ihtiyacımız vardır. Ülkü yolunun yorulmaz yolcuları, bütün milletin bilgisini her sahada mütemadiyen arttırmağı bir tek çıkar yol saymalıdırlar. Geniş ihtiyaçlar karşısında çok vasıtadan, bahusus bol paradan mahrum olmaktan çok vakit üzülüyoruz. Fakat hepimiz bilmeliyiz ki, asıl sıkıntıyı bilgisizlikten, bilmemezlikten çekiyoruz…" (http://www.ismetinonu.org.tr/ismet-inonu-1933-1938.htm, 23.03.2020)

Aşağıdaki sözler de 1933 yılında Millî İktisat ve Yerli Mallar (Tasarruf ve Yerli Mallar) Haftasını Açış Söylevi'nde İnönü tarafından söylenmiştir:

> "…Milli tasarruf ve iktisat zihniyetini, bir millî terbiye, bir millî siyaset saymalıdır. Millî iktısat fikrini; ilk vasıta, hepimizin ilk vazifesi ve herkesin anlıyabileceği ilk tatbik şekli olmak üzere, yerli mallarının istihlâki suretinde anlıyoruz. Millî iktisat fikrî hakikatte millî kudretin çoğalması fikrini uyandırmıştır…" (http://www.ismetinonu.org.tr/ismet-inonu-1933-1938.htm, 23.03.2020).

Cumhuriyetin kurucu kadroları içinde Atatürk'ün devrimci kadrosunda yer alan ve İçişleri Bakanlığını yürüten Şükrü Kaya da Türkiye'de iktisat davasının millî bir dava olarak ele alınması gerektiğini, bunun için de yerli malı kullanmanın, millî iktisadiyatın bağımsızlığını sağlamanın her yurttaşın benimsemesi gereken bir ödev olduğunu ifade etmiştir (Solak, 2013: 374). Kaya, ekonominin önemine vurgu yaparken devlet-ekonomi ilişkisine değinmekte ve devleti de üretim için var olan bir aygıt olarak değerlendirmektedir. Kaya, üretimde devletin en önemli unsurunun nüfus ve nüfusun kuvvet ve dayanıklılığı olduğunu düşünmektedir (Solak, 2013: 367).

10.SONUÇ

Batı Avrupa düşünce akımlarının Osmanlı toplumuna girişi Osmanlı toplumunda İslâm bilim ve düşünce hayatının gerilemesinin doğal bir sonucu olmuştur. Kendisini yeniden üretemeyen İslâm düşünce hayatı ülkedeki toplumsal, ekonomik, teknolojik, bilimsel, askerî ve siyasî gelişmelere de yön veremez hale gelmiştir. Değişen toplum ve devlet hayatında ortaya çıkan teknolojik, askerî, ekonomik ihtiyaçlara dışarıdan alınan kavram ve kurumlarla cevap verilmeye çalışılmıştır. Tabii ki ithal edilen kavram ve kurumlar toplum şartlarına göre yeniden yorumlanarak benimsenmiştir.

Ancak burada altı çizilmesi gereken husus, çözümlerin Osmanlı toplumunun aslî kimliği olan İslâm düşüncesinden ve toplumun tarihsel birikiminden üretilememesidir.

Toplum ve devlet hayatında etkili olan düşüncelerin birçoğu tarihsel süreklilik içinde etkilerini gösterirler. Osmanlı modernleşmesi ile birlikte çeşitli Batılı düşünce akımları Osmanlı aydınlarını etkilemeye başlamıştır. Eğitim veya diğer amaçlarla Avrupa'ya giden aydınlar, devletin kurtuluşu veya yükselmesi amacıyla elverişli gördükleri düşünceleri ülkelerine taşımışlardır. Osmanlı ve Türk modernleşmesinin öncü grubu olan Jön Türkler Fransız ve Alman düşünce ekollerinden etkilenmişlerdir. İttihat ve Terakki'nin kurucularından olup uzun yıllar Paris'te meşrutiyet mücadelesi veren Ahmet Rıza, Fransız düşünürü ve sosyal bilimlerde pozitivizmin kurucusu Auguste Comte'un pozitivist felsefesi ışığında siyasal düşüncelerini geliştirmiştir. Ahmet Rıza, bir Osmanlı aydını olarak Osmanlı Devleti ve toplumunun sorunlarına pozitivizm ışığında çözümler üretmeye çabalamıştır. Devlet yönetimine ilişkin olarak seçkinci ve militarist bir duruşa sahip olan Ahmet Rıza yönetim sistemi olarak merkeziyetçiliği tercih etmektedir. Osmanlı Devleti'nin toplumsal, iktisadî ve siyasal sorunlarına çözüm ararken anti-emperyalist ve millîci tezleriyle dikkat çekmektedir. Ahmet Rıza'nın temsil ettiği pozitivist, seçkinci, militarist, merkeziyetçi, millîci görüş ve tutumlar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne, oradan da CHP'ye intikal ederek Cumhuriyet modernleşmesini etkilemiştir.

KAYNAKÇA

Abacı, Kemal, Haz., (2014), *Müslüman Bilim Adamları,* Ufuk Yayınları, Ankara.

Ahmed Rıza Bey'in Anıları, (1988), Arba Yayınları, İstanbul.

Ahmet Rıza, (2015), *Batının Politik Ahlaksızlığı*, Türkçesi: Ergun Göze, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

Akça, İsmet, "Kolektif Bir Sermayedar Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri", (2013), İç. *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu***,** Der: Ahmet İnsel-Ali Bayramoğlu, Birikim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.

Akşin, Sina., **(**2006)*, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki***,** İmge Kitabevi Yayınları, 4. Baskı, Ankara.

Atatürk'ün TBMM'ni Açış Konuşmaları, (1987), TBMM Yayını, Ankara.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (2006), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, Ankara.

Berkes, Niyazi, (1978), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul.

Berkes, Niyazi, (1998), *The Development of Secularism in Turkey***,** Hurst & Company, London.

Bozkurt, Nejat., (1995)*, 20. Yüzyıl Düşünce Akımları*, Sarmal Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul.

Frolov, İvan, (Bilimler Akademisi), (1991), *Felsefe Sözlüğü*, Çev.: Aziz Çalışlar, Cem Yayınevi, İstanbul.

Güneş, İhsan., (1997), *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923),* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, Ankara.

Hançerlioğlu, Orhan, (1993), *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi Yayınları, 8. Basım, İstanbul.

Hanioğlu, M. Şükrü, (2009), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih*, Bağlam Yayınları, 2. Basım, İstanbul.

Heper, Metin, (2011)*, Türkiye'nin Siyasal Hayatı*, İng.den Çev. Kadriye Göksel, Doğan Kitap, İstanbul.

Kabakcı, Enes, (2008), "Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve Türk Sosyolojine Etkisi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* Cilt 6, Sayı 11, 2008, ss. 41-60.

Kabakcı, Enes, (2014), "Bir Yeniden Yorumlama Örneği: Ahmed Rıza'nın "Pozitivizm"i", *Sosyoloji Dergisi,* 3. Dizi, 28. Sayı, 2014/1, ss.27-58.

Korlaelçi, Murteza, (1992), "Ahmed Rıza (1859-1930)", *Felsefe Dünyası*, Sayı 4, ss. 47-58.

Korlaelçi, Murteza, (2018), *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi***,** Kadim Yayınları, 4. Baskı, Ankara.

Köker, Levent, (1993), *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Kuran, Ahmet Bedevi, (1959), *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, Çeltüt Matbaası, İstanbul.

Mahçupyan, E., (2013), "Bir Mikro İdeoloji Olarak Militarizm", **Türkiye'de Ordu,** Der: Ahmet İnsel-Ali Bayramoğlu, Birikim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.

Mahçupyan, Etyen, (1999), "Kemalizm, Pozitivizm ve İktidar Devlet/Ulema İlişkilerinde Modern Durum", *Doğu Batı Dergisi*, Yıl 2, Sayı 7, ss. 107-125.

Mardin, Şerif, (2012), *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri (1895-1908),* İletişim Yayınları, 18. Baskı, İstanbul.

Mardin, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, 12. Baskı, İstanbul.

Okutan, Çağatay- Yusuf Tekin, (2011), *Türk Siyasal Hayatı*, Orion Kitabevi, Ankara.

Öz, Esat., (1991(?), *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945),* Yer Yok, Gündoğan Yayınları.

Özgişi, Tunca, (2012), *Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu*, TBMM Yayını, Ankara.

Özkan, Kenan, (2014/1), "Türk Modernleşmesinde Pozitivizmin Bilim Algısı", *Belgi*, Sayı 7, ss. 923-951.

Parla, Taha, (2009), *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, Deniz Yayınları, 6. Baskı, İstanbul.

Solak, Mustafa, (2013), *Atatürk'ün Bakanı Şükrü Kaya*, Kaynak Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Soyak, Hasan, Rıza, (2014), *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, 7. Baskı, İstanbul.

Timur, Taner, (1997), *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi Yayınları, 4. Baskı, Ankara.

Turan, Şerafettin, (1999), *Atatürk'ün Düşünce Yapısında Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara.

Türk Ansiklopedisi, Cilt 1, "Ahmet Rıza" maddesi, s. 268.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (1989), Cilt 2, "Ahmet Rıza" maddesi.

Ülken, Hilmi, Ziya, (2013), *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları- Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Vatandaş, Celaleddin, (2015), *Cumhuriyetin Tarihi*, Pınar Yayınları, 10. Baskı, İstanbul.

Yayla, Atilla, (2011), *Siyasî Düşünce Sözlüğü*, Adres Yayınları, 5. Baskı, Ankara.

Yetkin, Çetkin, (2009), *Siyasal Düşünceler Tarihi,* Gürer Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

Yetkin, Çetin, (2007), *İktidara Karşı Türk Direniş ve Devrimleri*, C. 2, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 6. Basım, Antalya.

Yücel, M. Serhan, (2006), *Türkiye'nin Siyasal Partileri (1859-2005),* Alfa Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

Yücel, Gökberk, (2020), *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Ana Akım Siyasî Partiler (1889-1930),* Gazi Kitabevi, 1. Baskı, Ankara.

https://www.dusuncemektebi.com/d/189829.

http://www.ismetinonu.org.tr/ismet-inonu-1933-1938.htm